

Yksilön suvereniteetti ja oikeuden legitimitetti konstitutionaalisen taloustieteen tutkimusperinteessä

Jussi Jaakkola

Tiivistelmä – Artikkelissa tarkastellaan konstitutionaalista taloustiedettä uusliberaalin yhteiskuntafilosofian suuntauksena. Keskeisenä teemana on, millaisilla filosofis-normatiivisilla kriteereillä suuntaus arvioi konstitutionaalisen normiaineksen asemaa poliittis-oikeudellisen elämän keskeisenä kerrostumana. Suuntauksen kokoavana lähtökohtana on normatiivinen individualismi ja yksilön suvereniteetti: yhteiskunnan pitäisi kaikilla osa-alueilla rakentua yksilöiden suostumukselle. Lähtökohta määrittelee tutkimusperinteen suhdetta sekä markkinatalouteen että politiikkaan. Individualistinen lähtökohta on jännitteisessä suhteessa enemmistödemokratiaan. Itseymmärryksensä mukaan konstitutionaalinen taloustiede ei kuitenkaan kyseenalaista demokratian ideaa vaan sitoutuu sen individualistiseen tulkintaan. Sitoutuminen näkyy selvimmin siinä, millaisia poliittisia funktioita tutkimusperinne antaa verotusvallan kansainvälisesti hajautetulle järjestelmälle. Konstitutionaalissa taloustieteessä verotusvallan hajautettu järjestelmä hahmotetaan yksilön poliittisen suvereniteetin vakuudeksi, joka mahdollistaa irtautumisen enemmistödemokratiasta. Tutkimusperinne hahmotuu siten liberaalina ja yksilökeskeisenä teoriana poliittisesta toimijuudesta ja sen oikeudellisista muodoista.

Asiasanat: konstitutionaalinen taloustiede, uusliberalismi, verotusvalta, individualismi, federalismi

1. Johdanto

Uusliberaali yhteiskuntafilosofia on aina syntyvaiheistaan alkaen suhtautunut valtioon kaksikasvoisena ilmiönä.¹ Yhtäältä valtio on markkinatalouden mahdollisuuden välttämätön edellytys ja sellaisena uusliberaalin yhteiskuntamallin erottamaton rakenneosana. Toisaalta valtio on markkinatalouteen puuttumisen poliittinen väline, mistä syystä se muodostaa uhan uusliberaalille yhteiskuntamallille. Barry R. Weingastin mukaan valtio, ”joka on riittävän vahva suojaamaan omistusoikeuksia ja panemaan täytäntöön sopimuksia, on myös riittävän vahva konfiguroimaan kansalaistensa omaisuuden”.² Vastaukseksi valtion kaksikasvoisuuden problematiikkaan uusliberaali yhteiskuntafilosofia on hahmotellut oikeussääntöjä, jotka antaisivat valtiolle valtuudet liberaalin markkinatalouden luomiseksi mutta estäisivät valtiota kehittymästä interventionistiseksi sosiaalivaltioksi. Kyse on ollut kolmannen tien etsinnästä itsetuhoisen *laissez faire* -kapitalismin ja sosiaalis-demokraattisen talousinterventionismin välillä, kuten Wilhelm Röpken pyrkimystä paikantaa.³ Itseymmärryksensä mukaan traditio on pyrkinyt pelastamaan liberalismien idean historiallisesti todellistuneen liberalismien alennustilalta.

Eräs keskeisistä uusliberaalin yhteiskuntafilosofian suuntauksista on ollut konstitutionaalinen taloustiede. Teoria-suuntauksen filosofiset lähtökohdat ovat paikoin samankaltaisia kuin 1930-luvulla virinneellä saksalaisella ordoliberalismilla eli uusliberalismin varhaisella haaralla.

1 Uusliberaalin liikkeen syntyvaihe voidaan ajoittaa ennen kaikkea toista maailmansotaa ympäröiviin vuosiin. Liikkeen kehityksestä ks. esim. Burgin 2012; Mirowski – Plehwe 2015; Dyson 2021.

2 Weingast 1995, s. 1. Kaikki artikkelissa esiintyvät sitaattit ovat kirjoittajan kääntämiä.

3 Röpk 1950, s. 16–23.

Tutkimushaarojen jäsentävänä lähtökohtana on ollut, että politiikka ja talous ovat riippuvaisia oikeudellisista säännöistä, jotka muodostavat näiden järjestelmien perusrakenteen. Kummatkin ovat keskittyneet sellaisen oikeudellisen järjestyksen teoretisointiin, joka sisältäisi markkinatalouden oikeudelliset takeet mutta pidäytyisi puuttumasta sen lopputuloksiin.⁴ Konstitutionaalisen taloustieteen olennaiset ideat kehittyivät myös julkisen valinnan teorian (*public choice theory*) piirissä 1960-luvulta alkaen. Julkisen valinnan teoriassa painopiste siirtyi aiempaa enemmän markkinatalouden mahdollistavien, positiivisten oikeudellisten edellytysten hahmotelusta julkisen vallan käyttöä rajoittavien, negatiivisten sääntöjen teoretisointiin. 1980-luvulla konstitutionaalisen taloustieteen lähtökohdat saivat selkeän analyttisen ilmaisuuden. Tällöin keskenään vaihdannaiset termit *constitutional economics*⁵ ja *constitutional political economy*⁶ vakiintuivat teoriasuuntauksen nimikkeiksi. Yleistä uusliberaalia tutkimusohjelmaa myötäillen johtavaksi kysymykseksi muodostui, mitkä ovat ne kriteerit, joiden valossa valtion toimivaltuuksia ja poliittista vallankäyttöä rajoittavia sääntöjä tulisi arvioida. Tutkimusohjelman lähtökohdat ovat siten luonteeltaan yhteiskuntafilosofiset.

Tässä artikkelissa tarkastellaan normatiivista⁷ konstitutionaalista taloustiedettä uusliberaalin yhteiskuntafilosofian suuntauksena. Suuntauksen ideoiden muotoutumista taustoitetaan laajemmasta uusliberaalista maailmankatsomuksesta käsin. Konstitutionaalisen taloustieteen edustajista erityistä merkitystä annetaan *James M. Buchananille* (1919–2013) ja *Viktor J. Vanbergille* (s. 1943). Koska teoriasuuntaus on Buchananin nimekkyydestä huolimatta huonosti tunnettu, artikkelissa tunnistetaan suuntauksen jäsentäviä ominaispiirteitä ja paikannetaan sitä osaksi uusliberaalia traditiota. Avaintemana on, millaisilla normatiivisilla kriteereillä suuntaus arvioi valtiosäännön keskeistä asemaa. Kokoavana lähtökohtana on normatiivinen individualismi ja yksilön suvereniteetti: yksilö on yhteiskunnan perusyksikkö, mistä syystä yhteiskunnan tulisi rakentua yksilöiden suostumukselle perustuvista valinnoista. Vaikka oikeus on laajasti kietoutunut yksilösubjektin ideaan, politiikassa kollektiivisella tahdolla on ollut erityinen asema. Individualistinen lähtökohta onkin jännitteessä enemmistödemokratian kanssa. Itseymmärryksensä mukaan konstitutionaalinen taloustiede ei kuitenkaan kyseenalaista demokratiaa vaan sitoutuu demokratian individualistiseen ideaan. Tämä on olennaista, koska se täsmentää sekä uusliberaalin suuntauksen demokratiakäsitystä että erimielisyyttä, joka demokratian ideasta ja demokraattisesta toimijuudesta vallitsee konstitutionaalisen taloustieteen ja vaihtoehtoisten poliittisen ajattelun traditioiden välillä. Tämän tiedostaminen muokkaa maaperää keskustelulle demokratiateorioita kehystävistä maailmankuvista ja oikeudesta demokratiakäsitysten institutionaalisenä muotona.

Johdannon lisäksi artikkeli rakentuu neljästä luvusta. Ensimmäisessä analysoin roolia, joka konstitutionaalille normiainekselle on kehittynyt konstitutionaalissa taloustieteessä osana uusliberaalia tutkimustraditiota. Toisessa tarkastelen tutkimustradition filosofis-normatiivi-

4 Vanberg 2004.

5 McKenzie 1984.

6 Brennan – Buchanan 1985. Terminä *constitutional political economy* jäi elämään ennen kaikkea suuntauksen tutkimusohjelmalle omistetun aikakauslehden *Constitutional Political Economy* nimessä. Lehteä on julkaistu vuodesta 1990.

7 Kuten monet muutkin taloustieteen suuntaukset, myös konstitutionaalinen taloustiede jaetaan normatiiviseen ja positiiviseen haaraan. Ensimmäisessä analysoidaan normatiivisia kriteereitä konstitutionaalisten sääntöjen hyväksyttävyydelle. Toisessa tutkitaan, millaisia seurauksia valituilla säännöillä on ja kuinka säännöt muuttuvat. Tässä artikkelissa keskitytään suuntauksen normatiiviseen haaraan, koska se on oikeus- ja yhteiskuntafilosofisesti ensisijainen.

sena lähtökohtana olevaa käsitystä yksilön suvereniteetista, joka perustelee konstitutionaalisen normiaineksen keskeisyyden. Kolmannessa hahmottelen ideaa verotusvallan kansainvälisesti hajautetusta järjestelmästä, jota konstitutionaalinen taloustiede on teoretisoinut oikeudellisesti rakennettuna enemmistövallan vastavoimana ja individualistisen poliittisen toimijuuden vahvikkeena. Vallan hajauttaminen on traditiossa esitetty yksilön suvereniteetin viimekätisenä vakuutena. Neljännessä keskustelen lyhyesti siitä, kuinka konstitutionaalinen taloustiede mieltää oikeuden, politiikan ja talouden suhteen. Erityisesti analysoin, missä määrin konstitutionaalinen taloustiede oikeuden keskeisroolia painottaessaan lyö laimin talouden ja oikeuden toisiinsa vastavuoroisesti muovaavan suhteen. Laiminlyönnin taustalla on ennen kaikkea abstrakti yksilökäsitys, joka irrottaa poliittisen subjektin materiaalis-taloudellisista elämänyhteyksistään. Vaikka oikeudella on avainasema politiikan ja talouden rakentumisessa, oikeus itse on taloudellisten suhteiden muovaamaa. Kun taloudellisen determinismin tai ekonomismin kieltämisen nimissä korostetaan oikeuden roolia talouden ja politiikan määrittäjänä, saatetaan talouden määrittävä asema lyödä laimin. Oikeus, politiikka ja talous onkin kulloissassakin yhteiskuntamuodossa ymmärrettävä toistensa vastavuoroisina muovaajina.

2. Konstitutionaalisen normiaineksen asema uusliberaalissa yhteiskuntafilosofiassa

Varhaisen uusliberalismin problematiikka muotoutui maailmansotien välisessä yhteiskunnallisessa käymistilassa. Uusliberaaleille tuolloiset yhteiskuntajärjestelmät näyttäytyivät tuhosuuntaisina.⁸ Yhtäältä 1800-luvulla kehittynyt *laissez faire*-kapitalismi keskitti yksityistä taloudellista valtaa, mikä näkyi ennen kaikkea monopolien muodostumisena ja valtion kääntymisenä taloudellisten erityisintressien palvelijaksi. Toisaalta valtion vahvistumassa olleen talouden ohjauksen – olipa se sitten massademokraattista tai autoritaarista – nähtiin nakertavan yksityisautonomiaa ja tukahduttavan markkinatalouden kilpailumekanismit. Uusliberaalit kokivat yhteiskunnan olevan kokonaisvaltaisessa kriisissä: riittämättömästi kontrolloitu kapitalistinen yhteiskuntamuoto⁹ oli osoittautunut umpikujaksi, mutta sille ei ollut näköpiirissä vaihtoehtoa, joka olisi säilyttänyt liberaalin maailmankatsomuksen ytimen. Kaikki tiet näyttivät johtavan vallan keskittymiseen – keskittymiseen, joka Röpkelle oli liberalistisen vallan hajauttamisen täydellinen vastakohta ja kulttuurin ”kohtalokas sairaus”.¹⁰ Tässä historiallisessa tilanteessa uusliberaalin yhteiskuntafilosofian itse asetettuna tehtävänä oli teoretisoida yhteiskunta- ja talousjärjestelmää, joka välttäisi sekä kontrolloimattoman kapitalismin että talouden politisoitumisen ja enemmistodemokraattisen hallinnan karikatit.

Varhaista uusliberaalia vaihtoehtoa leimasi kaksi keskeistä piirrettä. Ensinnäkin yhteiskunta tuli organisoida yksityisten toimijoiden väliseen kilpailuun perustuvan markkinatalouden varaan. Uusliberaalit sitoutuivat siten järjestelmään, jota esimerkiksi *Max Weber*¹¹ kutsui markkinataloudeksi vastakohtana suunnitelmataloudelle ja *Walter Eucken*¹² vaihtotaloudeksi vasta-

8 Burgin 2012, s. 61–62.

9 Tällaiseen alkukantaiseen liberalismin Alexander Rüstow viittasi paleoliittisena liberalismina (Dyson 2021, s. 3).

10 Röpke 1960, s. 222–261.

11 Ks. Callison 2022.

12 Eucken 1965, s. 78–127.

kohtana keskusjohtoiselle taloudelle. Toiseksi uusliberaalit korostivat, että valtio ja oikeus ovat välttämättömiä edellytyksiä kilpailuun perustuvan markkinatalouden mahdollisuudelle.¹³ Yhtäältä niillä piti olla vahva asema, jotta ne takaisivat positiiviset edellytykset talousjärjestelmälle. Toisaalta niiden toiminta-alan piti olla kapea, jotta markkinataloutta ei ohjailtaisi sisällöllisesti määriteltyihin ja poliittisesti saneltuuihin lopputuloksiin. Oikeudelle varattiin asema talouden järjestyksen muodostavana perusrakenteena mutta pidettiin se erillään markkinaprosessien lopputuloksista, joiden tuli määräytyä oikeuden mahdollistamassa mutta itseohjautuvassa markkinakilpailussa. Rajan vetämisestä ja käsitteellistämisestä yhtäältä talouden *järjestyksen*, toisaalta sen *prosessien* ja *lopputulosten* välillä tulikin uusliberalismin keskeisimpiä teemoja. Ennen kaikkea *Friedrich Hayek* alleviivasi markkinoiden luonnetta spontaanina ja hajautettuna järjestelmänä, jonka lopputulosten tulisi määräytyä markkinatalouden mahdollisimman omaehtoisten prosessien, ei keskitettyjen poliittisten valintojen seurauksena.¹⁴ Uusliberalismin problematiikka koski siten valtion ja oikeuden välttämätöntä mutta rajattua roolia markkina-yhteiskunnassa.

Oikeudelle roolitettiin keskeinen asema erityisesti saksalaisessa ordoliberalismissa eli uusliberalismin varhaisessa haarassa, jonka ideat muovautuivat muiden muassa Walter Euckenin, *Franz Böhm*in, *Alexander Rüstow*in, Wilhelm Röpken ja *Alfred Müller-Armack*in kirjoituksissa. Ordoliberalismin ohjelmajulistuksessa painotettiin paitsi oikeuden ja talouden institutionaalista keskinäisyhteyttä myös oikeus- ja taloustieteellisen tiedon vastavuoroista täydentävyyttä.¹⁵ Ordoliberalismissa avainroolin sai talouskonstituution (*Wirtschaftsverfassung*) käsite.¹⁶ Talouskonstituutiolla viitattiin poliittisesti asetettavaan oikeudellisten puitesääntöjen kokonaisuuteen, joka muodostaisi talouden järjestyksen (lat. *ordo*) ja loisi edellytykset talouden omaehtoiselle toiminnalle tämän järjestyksen puitteissa. Ordoliberaalissa kielenkäytössä konstituution ja järjestyksen käsitteet olivatkin pitkälti keskenään vaihdannaisia. Talouskonstituutiota luonnehtisi sääntöjen vakaus suhteessa politiikkaan.¹⁷ Tällaisena se rajoittaisi valtion toimivaltuuksia mutta takaisi valtiolle vahvan ja riippumattoman aseman niillä toimivalta-alueilla, jotka valtiolle tunnustetaan.¹⁸ Talouskonstituutiolle oli lisäksi keskeistä, että se muodostaisi materiaalisesti määritellyn talouden järjestyksen, joka ordoliberaaleilla samastui kilpailuun perustuvaan markkinatalouteen.

Ordoliberaalin talouskonstituution täsmällisempää roolia voidaan hahmottaa talouskonstituution kolmen funktion kautta. Ensinnäkin sen tuli konstitutioida markkinatalouden institutiot, kuten hintamekanismi, sopimusvapaus ja yksityisomistus.¹⁹ Toiseksi sen tuli sääntelemällä estää taloudellisen vallan keskittyminen, joka johtaisi kilpailumekanismien tyrehtymi-

13 Tältä osin ordoliberalismia ei sen itseasemoinnista huolimatta tule nähdä vastakkaiseksi modernin markkinayhteiskunnan keskeiselle teoreetikolle eli Adam Smithille (ks. esim. Bonefeld 2013).

14 Hayek 1963. Hayekilla erottelu tosin ajan myötä ludentui, kun hän alkoi enenevästi hahmottaa oikeudellisten sääntöjen kehittyvän spontaanis-evoluutiivisesti eli markkinoiden lopputulosten tavoin.

15 Böhm – Eucken – Grossmann-Doerth 1989. Oikeuden ja poliittisten instituutioiden roolin korostaminen taloudessa oli vastareaktiota sille, minkä ordoliberaalit tulksivat marxilaiseksi ekonomismiksi eli olettamaksi, että materiaalisilla tuotantosuhteilla on politiikkaa, oikeutta ja muuta yhteiskuntaa determinoiva rooli.

16 Ks. käsitteen muunnelmista uusliberaalissa traditiossa Biebricher 2022. Suomenkielisessä tutkimuksessa talouskonstituutiosta puhutaan myös taloudellisena valtiosääntönä.

17 Ordoliberalismin tutkimuksessa on keskusteltu, onko tällainen talouskonstituutio ollut vahvasti sääntöpohjainen ja missä määrin se on mahdollistanut teknokraattisen tai poliittisen harkinnan. Ks. esim. White 2017.

18 Foucault 2008, s. 75–184; Bonefeld 2012.

19 Biebricher – Ptak 2020, s. 28–76.

seen.²⁰ Kolmanneksi sen tuli rajoittaa poliittista puuttumista talouteen, jotta kilpailun lainalaisuudet eivät korvautuisi poliittisilla laeilla – syntyivätpä poliittiset lait sitten autoritaarisesti tai massademokraattisesti. Poliittisena ratkaisuna talouskonstituutio oli siten myös poliittisen vallan itserajoituksen muoto. Kolmanteen funktioon liittyen Eucken vieroksui jo varhain valtion kehittymistä ”interventionistiseksi talousvaltioksi”, joka tukahdutti markkinoita poliittisilla väliintuloilla.²¹ Samoin Röpke kritisoi talouden totaaliseksi tulkitsemaansa politisoitumista.²² Esimerkiksi verotus poliittisen vallan muotona johti ”fiskaaliseen sosialismiin”, joka tuhoaa yksityisautonomian ja korvaa yksilön valinnat kollektiivisilla päätöksillä.²³ Vaikka siis yksityisen markkinavoiman kasaantumisen ehkäiseminen oli ordoliberalismin leimallisia piirteitä, myös poliittisen vallan rajaaminen oli ohjelmallista. Muun uusliberaalin ajattelun tavoin ordoliberalismi hahmottuikin vastaliikkeenä interventionistis-keynesiläiselle sosiaalivaltiolle sekä liikkeille, jotka korostivat oikeutta yhteiskunnan ja talouden ohjausvälineenä.²⁴

Poliittisen ajattelun suuntauksena ordoliberalismille on ollut leimallista, että se on painottanut oikeuden roolia politiikan ja talouden järjestelmässä. Ordoliberalismin rinnalla toinen – joskin vasta 1980-luvulla varsinaisen muotonsa saanut – uusliberaali suuntaus, joka on korostanut oikeuden roolia politiikan ja talouden kehystenä, on konstitutionaalinen taloustiede.²⁵ Suuntauksen perusproblematiikka on ollut samankaltainen kuin varhaisemmissakin uusliberalismin haaroissa: yhtäältä markkinoiden ja yksityisautonomian takeeksi sekä hobbeslaisen anarkian välttämiseksi tarvitaan pitkälle kehittynyt hallinto, mutta toisaalta hallinnolle on asetettava oikeudelliset rajat, jotka estävät sen kääntymisen yksilöiden autonomian tukahduttavaksi Leviathan-valtioksi. Teema oli keskeinen 1980-luvulla, kun toisen maailmansodan jälkeistä yhteiskuntamallia muovanneet keynesiläiset ja sosiaalis-interventionistiset ideat alkoivat menettää legitimitiittiään. Maailmansotien välisen kauden tavoin vastaus kysymykseen läntisten talouksien yhteiskuntamallista alkoi olla sodanjälkeistä konsensusta epävarmempi.

Ordoliberalismin tavoin konstitutionaalinen taloustiede on antanut erityisen roolin konstitutionaaliselle normiainekselle. Tutkimussuuntauksen perustavana lähtökohtana on ollut erottelu konstitutionaaliseen tasoon eli sääntöjen valintaan (*choise of rules*) ja post-konstitutionaaliseen tasoon eli sääntöjen puitteissa tapahtuviin valintoihin (*choices within rules*).²⁶ Erottelun myötä konstitutionaalinen taloustiede on ordoliberalismia terävämmin analysoinut konstitutionaalista normiainesta suhteessa muihin poliittis-oikeudellisen todellisuuden kerrostumiin. Jos ordoliberalismissa talouskonstituutio oli ajattelua jäsentänyt teema, konstitutionaalisisessa taloustieteessä konstituutiolle on roolitettu asema, joka selvemmin samastuu moder-

20 Gerber 1994.

21 Eucken 1932, s. 307–308.

22 Röpke 1950, s. 88–90.

23 Röpke 1965/1966, s. 43.

24 Uusliberaalin keskeisin kritiikin kohde oli erilaiset suunnitelmatalouden muodot. Monet uusliberaalit olivatkin valmiit hyväksymään valtiolle jonkinasteisia – vaikkakin rajattuja – sosiaalipoliittisia tehtäviä. Ks. esim. Jackson 2010.

25 Temaattisten lähtökohtien samankaltaisuudesta huolimatta ordoliberalismin historiallinen vaikutusyhteys konstitutionaaliseen taloustieteeseen on epäsuora. Ordoliberalismin vaikutus näkyi pitkään ennen kaikkea Saksassa, kun taas konstitutionaalinen taloustiede kehittyi Yhdysvalloissa ja englanninkielisellä kielialueella. Toisaalta uusliberaaleja yhteen koonnutt Mont Pelerin Society on ollut yhteisö, jossa uusliberalismin haarojen vaikutteet ovat epäsuorasti suodattuneet toisiinsa. Konstitutionaalinen taloustiede on vaikuttanut merkittävästi myöhemmän polven ordoliberalismiin, ja saksan kielen käsitteellä *Ordnungswirtschaft* viitataankin sekä ordoliberalismiin että konstitutionaaliseen taloustieteeseen. Esimerkiksi Euckenin ja Buchananin tutkimusohjelmien yhteneväisyydestä ja eroista ks. Leipold 1990.

26 Buchanan 1975, s. 28–34; McKenzie 1984, s. 1; Buchanan 1987a; Buchanan 1990a, s. 3; Brennan – Hamlin 1995, s. 287.

nin oikeuden muodolliseen valtiosääntöön.²⁷ Tässä roolissa konstituutio toimii oikeudellisen rajoitteena post-konstitutionaalisen tason lainsäädännölle ja hallinnolle, joista se hierarkkisesti ja voimaansaattamismenettelyidensä osalta eroaa.

Konstitutionaalisen taloustieteen valtiosääntökäsitettä erottaa varhaisesta ordoliberalismista myös sen aineellinen ala: valtiosäännön pääfunktio on poliittisen vallan rajaaminen.²⁸ Yksityisen markkinavoiman problematiikka jää taka-alalle, eikä markkinatalouden mahdollisuuden positiivisten edellytysten luominen ole tradition keskiössä. Ordoliberalismin monifunktionen valtiosääntö pelkistyy rajoitusvälineeksi, joka suojaa valtion vallankäytöltä ja poliittiselta enemmistövallalta. Valtiosäännön varsinaisena sääntelykohteena ei siten ole taloudellinen vaan poliittinen valta. Sen materiaaliset lähtökohdat kumpuavatkin laajemmasta liberaalista valtiosääntökäsitteestä, jota luonnehtii julkisen vallan rajoittaminen suhteessa yksilöön ja yksityisen piiriin.²⁹ Valtiosäännön liberaali viritys tuo myös esille konstitutionaalisen taloustieteen leimallisen olettaman: edustuksellinen poliittinen vallankäyttö ei pyri yksilöiden tai kansalaisten etujen toteuttamiseen vaan poliittisen vallan säilyttämiseen.³⁰ Julkisen valinnan teoriasta tuttu metodologinen olettama siirtää politiikkaan taloustieteen *homo economicus* -mallin eli olettaman yksilöiden käyttäytymisestä oman edun tavoitteluna. Talouden tavoin myös politiikkaa tarkastellaan taloustieteen ihmiskäsityksen valossa, mistä kumpuaa korostunut tarve poliittisen vallan valtiosääntöiselle rajoittamiselle. Tutkimuksessa on oikein nähty tyypilliseksi uusliberalismille, että se hahmottaa kaikkia yhteiskunnan alueita talouskäsitteiden valossa.³¹ Konstitutionaalisisessa taloustieteessä tämä metodologinen valinta ei kuitenkaan palaudu oikeuden arviointiin taloudellisen tehokkuuden tai muun vastaavan optimointikriteerin valossa. Tällainen tulkinta tarkoittaisi oikeustaloustieteen (*law and economics, economic analysis of law*) eli tietyn uusliberaalin koulukunnan lähestymistavan projisointia konstitutionaaliseen taloustieteeseen.³² Kuten seuraavassa luvussa esitän, tämä totalisoiva tulkinta taloudellisesta hyödyistä uusliberalismin läpäisevänä viisautena on vieras normatiiviselle konstitutionaaliseen taloustieteelle, jonka ylivoimaisesti keskeisimpiä pyrkimyksiä on irtautua kaikista taloudellisen tehokkuuden standardeista tai vastaavista sisällöllisistä kriteereistä.

Edellä esitetystä on nähtävissä, että konstitutionaalisisessa taloustieteessä valtiosääntö suojaa yksilöitä siltä, että yksilön tahdonautonomia tukahdutettaisiin tavanomaisen politiikan enemmistöpäätöksillä. Julkisen vallan rajoitteena valtiosääntö pyrkii turvaamaan laajan yksityisautonomian alueen, jossa yksilöt voivat tehdä kollektiivisista päätöksistä vapaita valintoja. Poliittisen vallan rajoitteena valtiosääntö on ymmärrettävissä vaikutuksista käsin, joita valtiosäännöllä on post-konstitutionaaliseen politiikkaan ja yksityisautonomian suojaamiseen. Yksilön autonomisten valintojen ja valtiosäännön määritellyn tehtävän samanaikainen korosta-

27 Modernin oikeuden valtiosääntökäsitteestä ks. Grimm 2012, s. 11–40. Oikeustieteellisestä näkökulmasta valtiosäännölle annettu asema on varsin tyypillinen. Osaltaan tämä seuraa siitä, että konstitutionaalisen taloustieteen tutkimusohjelmaa on muotoiltu suhteessa taloustieteen teoriaperinteisiin.

28 Vanberg 1988, s. 39; Leipold 1990.

29 Tämä on nähtävissä esimerkiksi siinä, että Geoffrey Brennanin ja Buchananin työ on kohdistunut keskeisesti verotusvallan käytön rajoitteisiin. Ks. Brennan – Buchanan 1977; 1980.

30 Brennan – Buchanan 1977; 1980, s. 5; McKenzie 1984, s. 4–5; Brennan – Hamlin 1995, s. 296.

31 Foucault 2008; Davies 2017; Supiot 2017.

32 Tutkimusperinteiden erosta ks. esim. Buchanan 1987a, s. 4; Van den Hauwe 1999, s. 605. Tämä erottaa konstitutionaalisen taloustieteen myös uusklassisesta taloustieteestä, kuten seuraavassa luvussa tarkemmin analysoin.

minen luo kuitenkin jännitteen konstitutionaalisen taloustieteen filosofisiin lähtökohtiin. Jos yksilön suvereeni valinta on kaiken keskiössä, mistä valtiosäännön materiaaliset tehtävät konstitutionaalisisessa taloustieteessä johdetaan?³³ Tämän voidaan nähdä heijastavan klassista jännitettä valtiosäännön materiaalistien säännösten, kuten perusoikeuksien, ja sen demokraattista avoimuutta korostavan aineksen välillä. Konstitutionaalisisessa taloustieteessä valtiosäännön itsensä alkuperän analyysi on tutkimusperinteen itseymmärryksen mukainen tapa purkaa tämä jännite. Valtiosäännön funktioiden tarkasteleminen ei kuitenkaan tällöin riitä, vaan huomio siirtyy valtiosäännön synnyttävään poliittiseen suhteeseen.

3. Valtiosääntö yksilön suvereniteetin ja normatiivisen individualismin ilmaisuna

Konstitutionaalisen taloustieteen valtiosääntöiselle normiainekselle antama rooli juontuu suuntausta ryydittävästä individualistisesta maailmankatsomuksesta. Katsomuksen ytimessä on sosiaalinen ontologia, jonka mukaan sosiaalisen todellisuuden perusyksikkö on yksilö. Jo mainittu taloustieteellinen *homo economicus* -malli *metodologisen* individualismin muotona ilmentää tätä ontologiaa.³⁴ Teoriasuuntauksen ymmärtämiseksi ratkaisevasti olennaisempaa kuitenkin on, että sen yksilökeskeinen ontologia johtaa *normatiiviseen* individualismiin. Tämän mukaan yhteiskunnalliset instituutiot tulee virittää sellaisiksi, että ne perustuvat mahdollisimman täysimääräisesti yksilön suostumukselle. Kuten Buchanan toteaa, normatiivisen individualismin mukainen poliittinen järjestelmä ”toteuttaa yksilöjänsensä intressejä sellaisina kuin nämä jäsenet ne itse ilmaisevat”.³⁵ Individualismissa ei oleteta, mitä yksilöiden intressit ovat; siinä vain edellytetään, että yksilöt voivat ilmaista intressinsä itse. Valtiosääntö on yhteiskuntasopimuksen muoto, joka ankkuroi politiikan yksilön suostumukseen.

Uusliberaalissa traditiossa individualismi kehittyi maailmankatsomuksellisenä filosofiana erityisesti Röpken kirjoituksissa. Röpken mukaan poliittinen ajattelu haarautuu sentristisiin ja desentristisiin eli vallan keskittämistä ja hajauttamista painottaviin suuntauksiin.³⁶ Individualistiset filosofiat korostavat vallan hajauttamista yksilöille kollektiivisten valtakeskitymien muodostamisen sijasta. Röpken itseymmärryksessä yksilön suvereenin valinnan keskeisyys ei tarkoita demokratian hylkäämistä vaan sitoutumista demokratian liberalistiseen ideaan. Se muodostaa vaihtoehdon enemmistödemokratialle eli massademokraattiselle kollektivismitelle tai ”rajattomalle demokratialle”.³⁷ Jotta yksilön suostumus ja kollektiivinen tahto voitaisiin tavalla tai toisella sovittaa yhteen, uusliberaalit ovat hahmotelleet kompromisseja, jotka mahdollistaisivat poliittiset valinnat mutta kytkisivät nämä valinnat mahdollisimman pitkälti yksilön suostumukseen. Kompromissit edellyttäisivät yksimielisyyttä vaatimattomampaa mutta

33 Ks. Brennan – Hamlin 1995, s. 284; Vanberg 2011, s. 18.

34 *Homo economicuksen* kohdalla kyse on ennen kaikkea siitä, että konstitutionaalisen taloustieteen mukaan ei ole olemassa mitään ylyksilöllistä hyvää, jonka pohjalta yhteiskuntaa voisi tai pitäisi ymmärtää.

35 Buchanan 1988, s. 136.

36 Röpke 1960, s. 222–261.

37 Röpke 1950, s. 85. Teema toistuu Hayekillä, joka puhuu demokratian ”todellisesta ja alkuperäisestä merkityksestä” (1990, s. 152) vastakohtana ”rajattomalle demokratialle” (1990, s. 153) eli puhtaalle enemmistödemokratialle. Hayekin individualismikäsitteestä ja sen yhteydestä demokratiaan ks. myös Hayek 1948a.

korkeata konsensusvaatimusta.³⁸ Ne noudattaisivat epätäydellisesti mutta edes osittain yksilön poliittista suostumusta korostavaa individualistista demokratiakäsitystä.

Konstitutionaalisisessa taloustieteessä yksimielisyys – tai ainakin korotettu konsensus – valtion toimivaltuuksista on avainasemassa. Tästä problematiikasta nousee tutkimusperinteen valtiosäännölle antama keskeinen asema: yhteiskuntasopimuksen muotona valtiosäännön hyväksymiseen liittyy yksinkertaista enemmistöä korkeampi konsensusvaatimus. Konstitutionaalinen taloustiede siirtää huomion yksinkertaiselle enemmistölle pohjautuvasta poliittikasta ”valtiosääntöpolitiikkaan, joka voi edes lähestyä yksimielistä yhteisymmärrystä, ainakin ideaalimuodossaan”, kuten Buchanan toteaa.³⁹ Korkea konsensusvaatimus antaa valtiosäännölle legitimitiitin yksilön suostumukseen palautuvana poliittisena järjestelyinä. Valtiosäännön keskeisyyttä korostamalla konstitutionaalinen taloustiede liittyy laajemmin liberaalia ajattelua läpäisevään individualismiin. Samalla Buchanan pyrkii valtiosääntöpainotuksella löytämään ratkaisun problematiikkaan, joka vaivasi *Knut Wicksell*ä – yhtä Buchananin poliittisen teorian keskeisintä intellektuaalista taustavaikuttajaa.⁴⁰ Wicksell ajoi yleistä äänioikeutta veropolitiikassa, mutta pelkäsi sen johtavan vähemmistön yliverotukseen. Koska yksimielisyys tekisi veropolitiikasta mahdotonta, Wicksell teoretisoi yksimielisyyttä lähentelevää konsensusta.⁴¹ Konstitutionaalisen taloustieteen vastaus on politiikan erottaminen yksilön suostumukselle rakentuvaan konstitutionaaliseen tasoon ja post-konstitutionaaliseen tasoon.⁴² Siten poliittinen järjestys voitaisiin viime kädessä oikeuttaa mahdollisimman pitkälti yksilön suostumuksesta käsin ilman, että politiikka kävisi mahdottomaksi. Vaikka Buchanan lähtökohtaisesti näkee politiikan ”kollektivisoituna pakkovaltana”, valtiosääntö ankuroisi post-konstitutionaaliset enemmistöpäätökset yksilöiden suostumukseen. Käytännössä korkea konsensusvaatimus johtaisi valtion rajalliseen toimintamandaattiin ja liberaaliin valtiosääntöön.

Yksilön suostumuksen painottaminen oikeuden ja politiikan legitimitiitin lähteenä tuo esille konstitutionaalisen taloustieteen leimalliset teoreettiset ideat. Perinteessä valtiosäännön nähdään syntyvän poliittisesta suhteesta, joka rinnastuu markkinatalouden vaihdanta- ja sopimussuhteeseen. Kuten Buchanan kirjoittaa, ”yksimielisyyden vaatimus kollektiivisissa [poliittisissa] päätöksenteossa muodostaa analogian hyödykkeiden vaihdantaan markkinoilla”.⁴³ Markkinavaihdannan tavoin poliittinen yksimielisyys perustuisi osallistujien sopimukseen ja siten heidän suostumukseen sekä vastavuoroihin etuihin. Tämä selittää, miksi konstitutionaalinen taloustiede pitää tutkimusohjelmaansa ylipäätään taloustieteellisenä. Kun yksimielisyyttä edellyttävä poliittinen suhde rinnastetaan markkinatalouden vaihdantasuhteeseen, sitä tarkastellaan yhteistoiminnallisen tai sopimusperusteisen sosiaalisen suhteen näkökulmasta, joka eroaa politiikan tutkimuksen konfliktuaalisuuden painotuksesta.⁴⁴ Ideaalimuodoissaan

38 Röpke 1950, s. 87.

39 Buchanan 1988, s. 136.

40 Buchanan 1987b.

41 Wicksell 1958 [1896]. Teema ei ole vain teoreettinen. Esimerkiksi Suomen valtiopäiväjärjestys sisälsi 1990-luvun alkuun saakka vaatimuksen kahden kolmasosan määräenemmistöstä, kun eduskunta hyväksyi uuden veron tai korotti vanhaa – mikäli vero oli voimassa yli vuoden. Kyse oli siten yksinkertaisen enemmistövallan valtiosääntöisestä rajoituksesta. Tämäntyyppiset valtiosääntönormit ovat olleet keskeisiä myös konstitutionaalille taloustieteelle.

42 Vanberg 2015, s. 15–19.

43 Buchanan 1987b, s. 247; 1990a, s. 4.

44 Buchanan 1990a, s. 7–9; Vanberg 2015, s. 12. Tämä on tietysti yksinkertaistus sekä politiikan tutkimuksen lähestymistavoista että taloudellisten suhteiden yhteistoiminnallisuudesta.

sekä markkinat että politiikka yhteiskunnallisina järjestelyinä saavat oikeutuksensa yksilöiden suostumuksesta, mikä tuo esille konstitutionaalisen taloustieteen normatiivisen individualismin. Siinä ”vapaaehtoisuuteen perustuva yhteisymmärrys on kaiken viimekätinen legitimaatiolähde.”⁴⁵ Tai kuten Buchanan ja Brennan sopimusteoreettista lähtökohtaansa kuvaavat: ”Se, että yksittäinen ihmisyksilö on ainoa arvon lähde, on kriittinen normatiivinen oletus, jonka varassa koko sopimusteoreettinen rakennelma seisoo tai jonka mukana se kaatuu. Yksilö on tietoisuuden ainutkertainen yksikkö, johon kaikki arvo palautuu.”⁴⁶

Sopimusteoreettisella eli yksilön suostumusta korostavalla lähestymistavalla on massiiviset seuraukset konstitutionaaliseen taloustieteeseen. Perinteen ohjelmallisena lähtökohtana on irtautua radikaalisti kaikista yksilön suostumuksen ulkopuolelta annetuista legitimaatiokriteereistä. Yhteiskuntafilosofisemmin sanoen traditio ei lähde mistään sisällöllisesti määritellystä yleisen hyvän tai hyvän yhteiskunnan käsitteestä, eikä yksilöiden tahdon yläpuolella olekaan mitään ylyksilöllistä legitimaatiokriteeriä.⁴⁷ Tämä merkitsee muun ohella taloudellisen hyödyn tai tehokkuuden hylkäämistä yhteiskunnallisten järjestelyiden arvottamis- ja legitimaatioperustana. Siten konstitutionaalinen taloustiede voidaan paikantaa poliittisen ajattelun kentällä erilleen uusklassisesta taloustieteestä, oikeustaloustieteestä ja ylipäättään kaikista utilitaristisista yhteiskunnan hahmottamisen tavoista. Sen enempää markkinatalous kuin politiikkakaan eivät viime kädessä saa oikeutustaan siitä, että ne jakavat tehokkaasti niukat resurssit tai maksimoivat jotakin muuta ulkopuolelta annettua optimointikriteeriä. Niiden oikeutus perustuu siihen, että ne yhteiskunnallisina järjestelyinä mahdollistavat yksilön tahdon ilmaisemisen. Tässä mielessä suuntaus ei lainaa yhteiskunnallisten järjestelyiden oikeuttamisperustaa mistään taloudellisen arvon malleista, vaan konstitutionaalinen taloustiede ”sijoittaa arvon viimekätiset lähteet yksinomaisesti yksilöihin”.⁴⁸ Sopimusteoreettisesti kyse ei kuitenkaan ole yksilön arvosta sellaisenaan vaan yksilön mahdollisuudesta ilmaista tahtonsa. Vanberg pitääkin vapaaehtoista valintaa ja suostumusta ”viimekätisenä lähteenä, josta kaikki legitimitiitti yhteiskunnallisissa kysymyksissä johdetaan”.⁴⁹ Normatiivisen individualismin mukainen poliittinen teoria on siten arvoteoreettisesti subjektivistista.⁵⁰ Konstitutionaalisen taloustieteen samaistaminen chicagolaiseen oikeustaloustieteeseen tai muuhun ekonomistiseen ajatteluun pyyhkii näkyvistä tradition ominaisuusteisen tutkimusohjelman, kantavan maailmankatsomuksen ja yhteydet poliittisen ajattelun historiaan. Se, missä konstitutionaalinen taloustiede säilyttää uusliberalismin varhaismuotojen perinnön, on keskittyminen yhteiskunnallisten prosessien edellytyksiin, jotka eivät määrää prosessien materiaalia lopputuloksia.

Uusliberalismin tutkimuksessa on oikein korostettu, että uusliberalismi ei ole valtiovihamielinen filosofia, koska se tunnustaa valtion markkinatalouden ja politiikan institutionaalisenä ehtona.⁵¹ Uusliberaalin vieroksunnan varsinaisena kohteena onkin valtion sijasta pidetty demokratiaa.⁵² Paikannus on monessa suhteessa perusteltu. Itseymmärryksensä mukaan kons-

45 Vanberg 2006, s. 21.

46 Brennan – Buchanan 1985, s. 21.

47 Buchanan 1990a, s. 7. Ks. myös Buchanan 1988, s. 136; 1987b, s. 246. Kuten Buchanan toteaa, kaikissa tällaisissa konstruktioissa on kysymys funktionalistisesta virhekesityksestä, jota konstitutionaalinen taloustiede pyrkii välttämään.

48 Buchanan 1987a, s. 4.

49 Vanberg 2017, s. 136. Ks. myös Vanberg 2011, s. 9.

50 Brennan – Hamlin 1995, s. 297, s. 290.

51 Biebricher 2019, s. 33–78.

52 Uusliberaalista teoriasta ks. Slobodian 2018. Poliittisen uusliberalisoinumisen näkökulmasta ks. Brown 2015.

titutionaalinen taloustiede – tai ainakaan kaikki siihen sitoutuneet ajattelijat – ei kuitenkaan kyseenalaista demokratiaa sellaisenaan. Pikemminkin kyse on Hayekin ja Röpken tavoin siitä, että uusliberaalit erottavat demokratian individualistisen idean siitä, mitä he kutsuvat demokratian institutionaalisesti todellistuneiksi virhemuodoiksi tai vääristymiksi.

Konstitutionaalisen taloustieteen ja uusliberaalin demokratiateorian on nähty lainaavan demokraattisen politiikan legitimaatioperusteet markkinataloudesta, minkä on katsottu näkyvän erityisesti yksilösubjektin autonomisen valinnan korostuksena.⁵³ Tulkinta on siinä mielessä oikea, että markkinoille tyypillinen yksilötoimijuus ja yksilöllisen valinnan välittömyys asetetaan ihanteeksi myös poliittisille instituutioille. Toisaalta Vanberg on erityisesti 2000-luvun tuotannossaan painottanut, että yksilön suvereeni valinta politiikan legitimaatiokriteerinä ei siirrä markkinamallia politiikkaan. Pikemminkin talous ja politiikka ovat yhteiskunnan kaksi osajärjestelmää, joita molempia arvioidaan sen mukaisesti, toteuttavatko ne normatiivisen individualismin vaatimuksia.⁵⁴ Kummatkin ovat alisteisia individualistiselle maailmankatsomukselle, ja kumpaakin arvotetaan sillä perusteella, tekevätkö ne tilaa yksilön suvereniteetille. Markkinat nähdään talouden muotona, joka toteuttaa yksilöiden suvereniteettia heidän taloudellis-yksityisoikeudellisissa suhteissaan. Tämä turvaa liberalismiin vaalimaa yksityisautonomiaa. Demokratia puolestaan on politiikan muoto, joka yksilöiden suostumukselle ja yhteisymmärrykselle perustuessaan toteuttaa yksilöiden suvereniteettia heidän poliittisissa suhteissaan. Sellaisena se vaalii kansalaisen poliittista tahdonautonomiaa. Sekä talouden että politiikan institutionalisoituja muotoja arvioidaan saman kriteerin valossa – sen valossa, luovatko ne edellytykset yksilön suvereniteetille. Normatiivinen individualismi onkin teema, joka läpäisee paitsi konstitutionaalisen taloustieteen poliittisen ajattelun myös sen koko yhteiskuntafilosofian. Talouden ja politiikan hahmottaminen samasta legitimaatioperiaatteesta käsin voidaan nähdä pyrkimyksenä ratkaista kollektiivisen valinnan ja yksilön autonomisen valinnan välinen ristiriita – siis ”demokraattisen politiikan ja kapitalististen markkinoiden olemukseltaan sovittamaton ristiriita”.⁵⁵ Individualistis-desentristinen filosofia johtaisi molemmat samasta normatiivisesta lähtökohdasta. Ristiriidan sovittaminen tosin tarkoittaisi demokratian etäännyttämistä enemmistövallan ideasta ja kollektiivisesta toimijuudesta, mikä herättää kysymyksen, missä määrin tämä käsitys politiikasta on enää tulkinta demokratiasta.

Konstitutionaalisen taloustieteen maailmankatsomuksellisenä lähtökohtana on normatiivinen individualismi, joka edellyttää yhteiskunnallisten järjestelyiden perustuvan mahdollisimman täysimääräisesti yksilöiden suostumukselle. Tässä mielessä se painottaa individualistista toimijuutta, joka traditiossa on tulkittu todellisen demokraattisen yhteiskuntamuodon ideaksi. Yksilön suostumuksen korostunut rooli tekee myös ymmärrettäväksi valtiosäännön olennaisen aseman tutkimusperinteessä.⁵⁶ Toisaalta valtiosääntö – kuten kaikki yhteiskuntasopimusteorian konstruktiot – edellyttää käytännössä yksilön suvereniteetin korvautumista kollektiivisella tahdolla.⁵⁷ Osaltaan tästä syystä konstitutionaalinen taloustiede on etsinyt vielä

53 Biebricher 2015.

54 Vanberg 2006; 2011; 2022.

55 Streeck 2011, s. 2.

56 Tällaisena konstitutionaalisella taloustieteellä on yhteytensä konstitutionalismia painottaneeseen poliittiseen ajatteluun, jonka ytimessä on ollut – myös toisen maailmansodan jälkeisenä aikakautena – demokraattisen enemmistövallan rajoittaminen. Ks. tästä kehityksestä Müller 2013, s. 125–170; Wilkinson 2021, s. 25–137.

57 Jokaisen yksilön suostumukselle perustuva valtiosääntö onkin konstitutionaalisessa taloustieteessä – kuten yleensäkin yhteiskuntasopimusteorioissa – normatiivis-fiktiivinen konstruktio, jonka pohjalta yhteiskunnallisten järjestelyiden legitimitettä arvioidaan. Sellaisena sitä ei tule sekoittaa historiallisiin valtiosääntöihin.

puhtaammin individualistista vaihtoehtoa poliittiselle tahdolle. Seuraavassa luvussa analysoin verotusvallan hajautettua järjestelmää konstitutionaalisen taloustieteen teoretisoimana valtiosääntöisenä rakenteena, joka luo edellytykset radikaalisti individualistiselle poliittiselle toimijuudelle ja toimii vastavoimana enemmistödemokratialle.

4. Hajautetun verotusvallan järjestelmä yksilön poliittisen suvereniteetin vakuutena

Konstitutionaalisen taloustieteen individualistinen käsitys demokratiasta ja yksilön suositumukselle perustuvasta politiikasta näkyy sen teoriassa verotusvallan horisontaalisesti ja kansainvälisesti hajautetusta järjestelmästä, joka synnyttää verokilpailua.⁵⁸ Järjestelmä on keskeisiä tutkimusperinteen hahmottelemia valtiosääntörakenteita, jotka heikentäisivät enemmistödemokratiaa ja vahvistaisivat individualistista poliittista toimijuutta. Funktioltaan se rinnastuukin enemmistövallan välittömämpiin valtiosääntöisiin pidäkkeisiin, kuten esimerkiksi verotuksen kattosääntöihin tai veropolitiikan määräenemmistövaatimuksiin.

Verokilpailun mahdollistava institutionaalinen viitekehys on oikeudellisesti rakennettu.⁵⁹ Kyse on epäsymmetrisestä rakenteesta, jossa verotusvalta hajautetaan kansallisvaltioille, mutta ylikansallisen markkinatalouden rakentamisen ja ylläpitämisen valtuuksia annetaan ylikansalliselle poliittiselle organisaatiolle, kuten Euroopan unionille. Epäsymmetrisessä oikeudellisessa kehyksessä valtiot voivat muodollisesti käyttää verotusvaltaansa poliittisesti valitsemallaan tavalla, mutta pääomien, yritysten, tavaroiden, palveluiden ja ihmisten ylikansalliset liikkeet asettavat taloudelliset-tosiasialliset reunaehdot veropolitiikalle.

Uusliberaalissa traditiossa epäsymmetrisen järjestelmän ensimmäinen teoreetikko oli Hayek. Hayek hahmoteli 1930-luvun lopulla kansainvälistä valtioliittoa, jonka valtuudet rajautuivat ylikansallisen markkinaregiimin rakentamiseen. Regiimin mahdollistama taloudellinen liikkuvuus ”valtioiden välillä tekisi välttämättömäksi, että valtiot välttävätkä kaikkea verotusta, joka ajaisi pääomia ja työvoimaa toisiin valtioihin”.⁶⁰ Valtioiden muuttuivatkin ”liikerytysten kaltaisiksi, keskenään kilpaileviksi korporatioiksi”.⁶¹ Toisin kuin Hayekin filosofiassa, verokilpailu ei saanut asemaa varhaisen polven ordoliberalismissa.⁶² Ordoliberalit kuitenkin näkivät taloudellisen vallan rajoittamisen yhdeksi markkinakilpailun avainfunktioiksi. Hayekin visiossa kilpailu valtaa rajoittavassa funktiossaan laajentui markkinoista politiikan alueelle. Verokilpailun funktioksi tuli siten poliittisen ja julkisen vallan rajoittaminen.⁶³ Sellaisena hajautetun verotusvallan järjestelmä johtaisi kokonaisuudessaan politiikan alan ja markkinoihin kohdistettujen interventioiden kaventumiseen.⁶⁴ Tämä heijastaa uusliberaalin ja ylipäättään liberaalin

58 Englanninkielisessä tutkimuksessa käytetään käsitettä *competitive fiscal federalism*. Koska ilmaisu kääntäminen tarkasti suomen kielelle johtaisi kömpelöön käsitteenmuodostukseen, käytän asiallisesti vajavaista vastinetta ”hajautetun verotusvallan järjestelmä”. Yksinkertaisuuden nimissä puhun toisinaan vain verokilpailusta, vaikka se viittaaakin poliittiseen toimintaan oikeudellisen järjestyksen sijasta. Ilmiön olennaiset piirteet tulevat esille tämän luvun analyysissä.

59 Vanberg – Kerber 1994; Kerber 2000.

60 Hayek 1948b, s. 260. Ks. myös Hayek 2001, s. 225–244. Hayekin visio oli osa brittiläisen Federal Union -liikkeen piirissä virinnyttä keskustelua, jossa hahmoteltiin eurooppalaisen federalismin erilaisia vaihtoehtoja.

61 Hayek 1990, s. 162. Ks. myös Hayek 2013, s. 479.

62 Bruno 2023.

63 Streit 1998, s. 243–244.

64 Hayek 1948b, s. 266.

ajattelun kytköstä federalistiseen hallintomalliin, jossa poliittisen vallan hajauttaminen toimii vallan rajoitteena ja siten yksilön suojana.

Verokilpailun mahdollistavaa verotusvallan hajautettua järjestelmää ei toisen maailmansodan jälkeen Hayekin pistemäisten tarkasteluiden lisäksi juurikaan teoretisoitu uusliberalismissa. Jossakin määrin sitä tosin analysoitiin liittovaltioiden näkökulmasta ja uusklassisesti suuntautuneen taloustieteen piirissä.⁶⁵ Kun maailmantalous avautui 1980-luvulla, tämä konstitutionaalinen rakenne nousi tutkimuksellisesti keskeiseen asemaan.⁶⁶ Teoreettisesti puhtaspiirteisimmän sitä analysoitiin konstitutionaalisisessa taloustieteessä. Buchananin mukaan rakenne tarkoittaa ”vahvan mutta rajoitetun keskusvallan muodostamista”⁶⁷, ja tämän keskusvallan tulisi olla ”konstitutionaalisesti rajoitettu toteuttamaan kaikkinaisen taloudellisen kanssakäymisen avoimuutta”⁶⁸. Ylikansallisen poliittisen auktoriteetin tulisi taata talouden alueellinen avoimuus mutta olla toimivaltuuksiltaan rajattu yksinomaan ylikansallisten markkinoiden rakentamisen tehtävään. Epäsymmetrinen rakenne olisi Hayekin analyysiin rinnastuen nimenomaan poliittisen vallan rajoite.⁶⁹ Sikäli kuin verotusvaltaa ei ole padottu suorilla valtiosääntöisillä normeilla, hajautetun verotusvallan järjestelmä toimisi tosiasiallisena ja toissijaisena vastavoimana verotusvallalle.⁷⁰

Hajautetun verotusvallan järjestelmää on vallitsevasti tarkasteltu siitä näkökulmasta, kuinka se rajoittaa politiikan liikkumatilaa. Näkökulma on korostunut myös Hayekin ja Buchananin analyyseissä. Näistä poiketen saksalaiset konstitutionaalisen taloustieteen edustajat – tai myöhemmän polven ordoliberaalit – ovat analysoineet, kuinka hajautetun verotusvallan järjestelmä luo edellytykset yksilön poliittiselle vaikutusvallalle ja siten yksilön suvereniteetille. Näkökulma ei ole vastakkainen Hayekin ja Buchananin analyyseille. Ennemmin se vain valottaa ilmiötä yksilön näkökulmasta – yksilön, joka kykenee siirtämään itsensä tai pääomansa yhden valtion verotusvallan alaisuudesta toiseen valtioon. Tämän näkökulman artikuloinnissa keskeinen hahmo on ollut Vanberg. Vanberg oli työskennellyt Buchananin lähellä George Mason -yliopistossa vuoteen 1995 saakka. Sieltä Vanberg siirtyi ordoliberalismin akateemiseen koti-instituutioon eli Freiburgin yliopistoon ja toimi 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen liberaalia maailmankatsomusta rakentavan Walter Eucken -instituutin johtajana. Vanberg välitti konstitutionaalisen taloustieteen ideoita Saksaan. Vanbergin lisäksi teema oli läsnä esimerkiksi *Wolfgang Kerberin*, *Michael Wohlgemuthin*, *Manfred E. Streitin*, *Werner Mußlerin*, *Daniel Kivittin*, *Lüder Gerkenin* ja *Roland Vaubelin* kirjoituksissa. Myös Hayekin intellektuaalinen vaikutus heihin oli merkittävä. Jos ensimmäisen polven ordoliberaaleilta uupuikin valtioiden välisen kilpailun poliittinen teoria, myöhemmän polven ordoliberaaleista tuli hajautetun verotusvallan järjestelmän systemaattisimpia teoreetikoita.

Saksalaisessa konstitutionaalisisessa taloustieteessä verokilpailua on jäsennetty siitä näkökulmasta, kuinka se tekee edustuksellisen poliittisen vallan käyttäjät vastaanottavaisiksi yksilöiden

65 Ks. esim. Harmes 2019, s. 30–86.

66 Kontekstin muutoksesta ks. Jaakkola 2023, s. 593–596.

67 Buchanan 1995/1996, s. 266.

68 Buchanan 1995/1996, s. 265. Ks. myös Buchanan 1997; Weingast 1995.

69 Buchanan 1995/1996, s. 267. Ks. myös Buchanan 1995, s. 21; 1990b, s. 11–12; 2000, s. 177–179.

70 Brennan – Buchanan 1980, s. 168–186; Sinn 1992; Marlow 1992; Vanberg 2000, s. 96. Federalistisen rakenteen ja muodollisempien valtiosääntöisten pidäkkeiden välillä voidaankin nähdä vallitsevan funktionaalinen ekvivalenssi.

poliittiselle tahdolle. Kilpailulle on sovitettu ennen kaikkea kahta analyttisesti erillistä vaikutustapaa, jotka vastaavat tavanomaiselle markkinakilpailulle annettuja funktioita.⁷¹ Kuten Vanberg kirjoittaa, ”vastaanottavaisuus äänestäjien preferensseille sisältää kaksi ainesosaa: kannustimien kunnioittaa kansalaisten tahtoa ja tiedon siitä, mitä he oikeastaan tahtovat”.⁷² Kannustimien luominen palautuu verokilpailun valtaa rajoittavaan funktioon: yksilöt voivat taloudellisen liikkuvuuden vipuvoimalla asettaa painetta poliittiselle päätöksenteolle, mikä rajoittaa verotusvallan tosiasiallista alaa. Yksilön taloudellinen asema on siten käännettävissä poliittiseksi vaikutusvallaksi.⁷³ Taloudellinen liikkuvuus lisää yksilöiden valtaa suhteessa hallintoon, mikä normatiivisen individualismin maailmankuvassa vahvistaa demokratiaa.

Kannustinfunktion lisäksi verokilpailun toinen tehtävä on tiedon välittäminen yksilöiden poliittisesta tahdosta. Tämän tehtävän korostaminen on yksi saksalaisen verokilpailuanalyysin ominaispiirteitä. Tiedollinen funktio juontuu Hayekilta, joka näkee kilpailun tiedon tuottamisen muotona.⁷⁴ Vaikka Hayek oli keskeisiä verokilpailun teoreetikoita, hän ei analysoinut valtioiden välistä kilpailua tiedon näkökulmasta. Konstitutionaalinen taloustiede puolestaan laajensi kilpailun tiedollisen funktion yksityisten markkinatoimijoiden välisestä kilpailusta valtioiden väliseen kilpailuun.⁷⁵ Kuten Vanberg ja Kerber kirjoittavat, valtioiden välinen kilpailu ”tuottaa tietoa samassa mielessä kuin tavanomainen markkinakilpailu – se toimii Hayekin sanoin ’löytämisen prosessina’”.⁷⁶ Hayekilla tätä funktiota taustoitti itävaltalaisen taloustieteen käsitys kilpailusta avoimena prosessina: kilpailun seurauksia ei voida tietää ennalta, vaan kilpailu itse osoittaa seurauksensa. Se on enemmän tiedon tuottamisen väline kuin tietämisen kohde. Tulkinta on yhteneväinen useiden uusliberaalin ajattelun haarojen kanssa: talouden tutkimus kohdistuu talouden oikeudellis-institutionaaliseen järjestykseen, jonka puitteissa markkinat itse tuottavat seurauksensa. Avoimen prosessin seurauksia ei voida tietää sen enempää usklassisen taloustieteen ennustemalleilla kuin muillakaan tavoilla.⁷⁷

Kilpailun avoimuus on ollut avainasemassa verokilpailun kontekstissa. Wohlgemuthin mukaan kaikki teoriat, jotka perustuvat verokilpailun oletettuihin seurauksiin (kuten *race to the bottom* -tyyppiseen verokantojen alentumiseen), rakentuvat usklassiselle harhalle, että kilpailun seuraukset voitaisiin tietää ennalta.⁷⁸ Perinteen muotoilut luovat toisinaan vaikutelman, että verokilpailun odotettaisiin tuottavan tietoa siitä, mitkä institutionaaliset ratkaisut ja rakenteet ovat taloudellisesti tehokkaita.⁷⁹ Perussitoumuksensa mukaisesti konstitutionaalinen taloustiede ei kuitenkaan allekirjoita mitään taloudellis-materiaalista optimointikriteeriä, jonka valossa instituutioita ja niiden tehokkuutta arvioitaisiin.⁸⁰ Instituutioiden arvioinnin ainoa kriteeri on, vastaavatko ne yksilöiden poliittista tahtoa. Verokilpailun tuottaman tiedon kohde

71 Verokilpailun funktioista ks. esim. Vanberg 2001a, s. 10–13; Gerken 1995; Kerber 1998; Streit – Kiwit 1999.

72 Vanberg 2001b, s. 127. Ks. myös Vanberg 2000, s. 106.

73 Kriittisestä näkökulmasta ks. Jaakkola 2019.

74 Hayek 1968.

75 Herbert Giersch (1984, s. 106) antoi tulkinnalle pistemäisen ilmaisen konstitutionaalisen taloustieteen ulkopuolella. Idean ensimmäisiä ja johdonmukaisimpia kehittäjiä oli Martti Vihanto (1992).

76 Vanberg – Kerber 1994, s. 97.

77 Tiedon rajallisuus oli yksi syy sille, että uusliberaalissa traditiossa kaikkea suunnitelmalloutta pidettiin alempiarvoisena suhteessa vapaaseen markkinakilpailuun (Hayek 1945; Polanyi 1951).

78 Wohlgemuth 1999, s. 63–64; 2008, s. 78–81.

79 Ks. esim. Vanberg – Kerber 1994, s. 204; Vanberg 2001b; Wohlgemuth 2008, s. 78–81.

80 Buchanan – Vanberg 1991, s. 181.

onkin yksilöiden poliittiset preferenssit. Taloudellisen liikkuvuuden, kuten kansainvälisten investointien sijoittumisen, välityksellä yksilöt välittävät tietoa preferensseistään. Kerberin mukaan valtioiden välinen kilpailu lievittääkin politiikan tietovajetta ja suuntaa valtioiden ”toiminnan kohti yksilöiden preferenssien täydellisempää toteutumista”.⁸¹ Hayekilaisena informaatiojärjestelmänä verokilpailun tiedollinen lupaus on institutionaalisten järjestelyiden ja yksilöiden poliittisen tahdon täsmällisemmässä vastaavuudessa.

Hajautetun verotusvallan järjestelmän tulkitseminen yksilöiden poliittisten preferenssien toteuttamisen välineeksi osoittaa, kuinka konstitutionaalisen taloustieteen poliittinen teoria tästä järjestelmästä kumpuaa radikaalin yksilökeskeisestä demokratiakäsityksestä ja laajemmin normatiivisesta individualismista. Konstitutionaalisisessa taloustieteessä mahdollisuus valita taloudellinen lainkäyttöalue rinnastuu valintoihin, joita yksilöt tekevät markkinoilla suvereenin kuluttajan roolissa. Poliitiikan alueella valinta toteuttaa kuluttajan suvereniteetin sijasta yksilön poliittista suvereniteettiä. Konstitutionaalisisessa taloustieteessä kuluttajan suvereniteetin idea laajennetaan traditiota jäsentävän individualismin mukaisesti politiikkaan, jossa valinta hyödykkeiden sijasta kohdistuu sääntöihin.⁸² Sekä taloudessa että politiikassa normatiivinen ideaali on yksilön suvereeni valinta, kuten edellisessä luvussa on analysoitu.

Wohlgemuth kirjoittaa kuvaavasti, että taloudellinen liikkuvuus merkitsee ”sääntelijöiden kollektiivisen valitsemisen sijasta sääntöjen yksilöllistä valitsemista”.⁸³ Tämä tarkoittaa poliittisen valinnan kohdentumista vaaleja suoremmin oikeudellisten sääntöjen kokonaisuuteen. Ennen kaikkea Wohlgemuthin muotoilu kuitenkin korostaa yksilön valintaa kollektiivisen valinnan sijasta. Kun enemmistödemokratia vie yksilön intressien vastaiseen politiikkaan, yksilö voi taloudellisen liikkuvuuden avulla sanoutua irti enemmistödemokraattisista valinnoista. Kollektiivisesta tahdonmuodostuksesta poiketen tämä ei edellytä enemmistön poliittista vakuuttamista. Se edustaa puhdasta yksilön valintaa.⁸⁴ Konstitutionaalisen taloustieteen valossa kyse ei ole poliittisen vallan epädemokraattisesta häiriöstä vaan yksilön suvereniteettiä kunnioittavan demokratian välittömästä toteutumisesta.⁸⁵ Hajautetun verotusvallan filosofia juontuu normatiivisesta individualismista, joka samastaa demokraattisen toimijuuden yksilöön politiikan suvereenina subjektina. Lainkäyttöalueelle jääminen tai sieltä lähteminen edustaa vahvaa muotoa yksilön suostumuksesta tai sen epäämisestä – vahvempaa kuin määränemistömenettelyt valtiosäännön muodolliseksi muuttamiseksi. Jaloillaan äänestäminen merkitsee Wohlgemuthilla demokraattista askelta, koska demokratiassa on lopulta kyse ”vähemmistön mahdollisuuksista muuttaa enemmistön näkemyksiä”.⁸⁶ Radikaalissa individualismissa demokratia redusoituu yksilöiden veto-oikeuden kaltaisiin valintoihin.

Kuten edellisessä luvussa analysoin, konstitutionaalisen taloustieteen individualistisen demokratiakäsityksen mukaan poliittinen valta on hajautettava yksilöille. Hajauttamisen filosofialla on kuitenkin laajempi pätevyysalueensa. Traditiossa sitä sovelletaan valtioihin, joille interventionistiset poliittiset valtuudet tulee hajauttaa. Yksilöiden kohdalla hajauttamisessa on kyse

81 Kerber 2000, s. 222–226.

82 Vanberg 2001a, s. 13; Vanberg – Kerber 1994, s. 211–212; Vanberg 2000, s. 89. Ks. myös Vanberg 2003, s. 5–17.

83 Wohlgemuth 2008, s. 76.

84 Streit – Kivvit 1999, s. 16–17; Wohlgemuth 2008, s. 75–77.

85 Vanberg 2000.

86 Wohlgemuth 2002, s. 232.

individualismista, valtioiden kohdalla federalismista. Uusliberalismissa molemmat muodot juontuvat desentrismin eli vallan yleisen hajauttamisen filosofiasta, jota Röpke kutsui ”Euroopan hengeksi” ja sen ”todelliseksi filosofiaksi”.⁸⁷ Jo Röpke hahmotikin federalismin yhdeksi keskeiseksi enemmistödemokratian vastavoimaksi. Hajautetulle federalistiselle rakenteelle konstitutionaalinen taloustiede antoi funktion verokilpailun mahdollistajana ja yksilön poliittisen suostumuksen vakuutena. Hajautetulle valtarakenteelle voidaan antaa monia poliittisia merkityksiä, mutta konstitutionaalisen taloustieteen näkökulmasta se merkitsee yksilön poliittisen autonomian mahdollisuutta. Federalistinen rakenne on samalla vaihtoehto talousinterventioihin kykenevälle ylikansalliselle poliittiselle organisaatiolle, jota uusliberalismin eri haarat olivat kammoksuneet koko 1900-luvun – siis vaihtoehto sille, mitä Röpke kutsui ”yhdeksi kauhistuttavimmista suunnitelmista, mitä ihmisen kuvittelukyky kykenee tuottamaan”.⁸⁸ Euroopan integraation varhaisvaiheessa uusliberaalit tuomitsivatkin poliittisen vallan keskittämisen eurooppalaiselle lainsäätäjälle. Kun integraatiota ryhdyttiin elvyttämään 1980-luvun loppua kohti, uusliberaalit hahmotivat hajautetun valtajärjestelmän ja valtioiden välisen kilpailun säilyttämisen Euroopan kohtalonkysymyksenä. Kuten *Helmut Leipold* kirjoitti, Euroopan hajautetun poliittisen järjestyksen hävittäminen merkitsisi ”eurooppalaisen ihmeen loppua – ihmeen, jonka alkuperä oli, ja edelleen on, institutionaalinen moninaisuus ja kilpailu näiden moninaisuuksien välillä”.⁸⁹ Viime kädessä individualismi ja federalismi palautuivat monilla uusliberaaleilla samaan yhteiskuntafilosofiseen alkuperään eli desentrismiin.

5. Lopuksi

Konstitutionaalinen taloustiede on artikkelissa hahmotettu uusliberaalin yhteiskuntafilosofian keskeisenä suuntauksena. Teoriaperinteen maailmankatsomuksellisenä lähtökohtana on normatiivinen individualismi. Individualismin myötä suuntauksella on vahva sidos (uus)liberalismin haaroihin, jotka painottavat yksilön suvereenin valinnan ensisijaisuutta ja vallan hajauttamista. Tällaisena perinne eroaa uusliberalismin muunnelmista, jotka ovat asettaneet taloudellisen tehokkuuden oikeudellisten sääntöjen legitimaation mittapuuksi. Taloudellisten optimointikriteerien sijasta suuntaus painottaa radikaalia individualismia ja yksilön suostumusta. Tutkimushaaraa voidaankin luonnehtia markkinafundamentalistiseksi vain varauksellisesti, koska lopulta yksilön valinta muodostaa sen fundamentin, jolle tradition ajattelu rakentuu. Markkinat ovat vain eräs yksilön suvereenin valinnan mahdollisista alueista.

Uusliberaalin poliittisen ajattelun ominaispiirteet ja käsitteelliset erottelut ovat usein poissa poliittisesta tai tosielämän uusliberalismista. Poliittisesti vaikutusvaltaisen aatevirtauksen sidos teoreettiseen ajatteluun onkin ollut usein ohut. Uusliberaalin politiikan kritiikki ei aina käykään uusliberaalin teorian kritiikistä, ja kritiikin on erotettava poliittinen käytäntö poliittisesta ajattelusta. Erottelu mahdollistaa intellektuaalisesti mielekkään välienselvittelyn uusliberaalin teorian kanssa, ja se pohjustaa kritiikkiä, joka kykenee ylittämään uusliberaalin tradition

87 Röpke 1960, s. 244–246. Ks. myös Röpke 2000, s. 12.

88 Röpke 1948, s. 227.

89 Leipold 1997, s. 422.

90 Ks. Böhm – Eucken – Grossmann-Doerth 1989.

itseymmärryksen. Kritiikki ei siten pelkistyisi artikuloimaan lähtökohtia, joiden vaihtoehdoksi kritiikin kohdetta on alun perin tietoisestikin kehitetty.

Oikeuden tutkimuksessa olennainen näkökulma konstitutionaaliseen taloustieteeseen ja laajemminkin uusliberalismiin on se, millaisen roolin traditio antaa oikeudelle talouden ja politiikan kehystenä. Konstitutionaalinen taloustiede yhdistyy suuntauksiin, jotka painottavat instituutioiden ja oikeuden keskeisroolia talouden rakentumisessa. Tällaisena perinne kytkeytyy myös ordoliberalismiin, jossa oikeus on muodostanut talouden institutionaalisen järjestyksen. Juuri tästä syystä konstitutionaalinen taloustiede on myös painottanut yhteyksiään Adam Smithiin, joka ymmärsi oikeuden keskeisen merkityksen taloudessa. Konstitutionaalinen taloustiede onkin ollut keskeisesti sääntösuuntautunut tutkimushaara, mikä on näkynyt ennen kaikkea perinteen tavassa teoretisoida politiikkaa rajoittavia sääntöjä.

Konstitutionaalisen taloustieteen oikeuskeskeisyys avaa tilan tarkastella, ylipainottaako tutkimusperinne oikeuden roolia yhteiskunnassa. Tämä tarkoittaa ennen kaikkea kysymystä, antaako perinne liian vähän huomiota taloudelle poliittis-oikeudellisten suhteiden määrääjänä. Kun suuntaus on teoretisoinut esimerkiksi verotusvallan hajautettua järjestelmää yksilön poliittisen toimijuuden vakuutena, lähestymistapa on rakentunut abstraktille ja klassisen liberalismiin mukaiselle subjektille. Tällainen yksilökäsitys lyö laimin taloudelliset materiaaliset edellytykset, jotka määräävät yksilöiden mahdollisuuksia verotusvallan hajautetussa järjestelmässä. Järjestelmä onkin oikeastaan paraatiesimerkki siitä, kuinka oikeus tuottaa rakenteen, jossa yksilöillä on erilaisista taloudellisesti materiaalisista edellytyksistä johtuen epäyhdenvertaiset mahdollisuudet vaikuttaa politiikkaan. Jo ordoliberalismin manifestissa⁹⁰ esitettiin oikeutettu vaade irtautua yksisilmäisestä talousfatalismista tai -determinismistä yhteiskunnan hahmottamisen tapana. Irtautumisen ei tulisi kuitenkaan hävittää tutkimuksen näköpiiristä taloudellisten suhteiden merkitystä oikeuden ja politiikan määrittäjänä. Oikeus ja talous pitäisikin nähdä toisiaan vastavuoroisesti muovaavina yhteiskunnan kerrostumina. Tutkimuksen, joka pyrkii hahmottamaan, miten oikeuden ja talouden suhde on historiassa mielletty, on perehdyttävä sekä materialistisiin että liberaaleihin tutkimusperinteisiin.

Abstract in English

INDIVIDUAL SOVEREIGNTY AND THE LEGITIMACY OF LAW: EXAMINING THE INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF CONSTITUTIONAL POLITICAL ECONOMY

The article examines constitutional political economy as a research faction of neoliberal political philosophy. It analyses the normative criteria by which the tradition appraises the role of constitutional rules. Intellectually, constitutional political economy is premised on normative individualism: social arrangements claiming legitimacy must emanate from individuals' consent. The individualistic frame of research contradicts the idea of majoritarian democracy. Yet, the tradition does not venture to overcome democracy as such. Rather, it commits itself to an individualistic interpretation of democracy. The commitment is reflected in the political functions that the research tradition assigns to the international order of competitive fiscal federalism. In constitutional political economy, competitive fiscal federalism is portrayed as an ultimate guarantee of individual consent and as a counterweight to majoritarian democracy. In essence, the research tradition features a radically individualistic theory of political agency.

Keywords: constitutional political economy, neoliberalism, power to tax, individualism, fiscal federalism

Lähteet

- Biebricher, Thomas, Neoliberalism and Democracy. *Constellations* 22(2) 2015, s. 255–266.
- Biebricher, Thomas, *The Political Theory of Neoliberalism*. Stanford University Press 2019.
- Biebricher, Thomas, An Economic Constitution – Neoliberal Lineages, s. 157–181 teoksessa Grégoire, Guillaume – Miny, Xavier (toim.), *The Idea of Economic Constitution in Europe*. Brill 2022.
- Biebricher, Thomas – Ptak, Ralf, *Soziale Marktwirtschaft und Ordoliberalismus. Zur Einführung*, Junius 2020.
- Bonefeld, Werner, Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism. *New Political Economy* 17(5) 2012, s. 633–656.
- Bonefeld, Werner, Adam Smith and ordoliberalism: on the political form of market liberty. *Review of International Studies* 39(2) 2013, s. 233–250.
- Brennan, Geoffrey – Buchanan, James M., Towards a Tax Constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics* 8(3) 1977, s. 255–273.
- Brennan, Geoffrey – Buchanan, James M., *The power to tax. Analytical foundations of a fiscal constitution*. Cambridge University Press 1980.
- Brennan, Geoffrey – Buchanan, James M., *The Reason of Rules. Constitutional Political Economy*. Cambridge University Press 1985.
- Brennan, Geoffrey – Hamlin, Alan, Constitutional Political Economy: The Political Philosophy of Homo Economicus. *Journal of Political Philosophy* 3(3) 1995, s. 280–303.
- Brown, Wendy, *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution*. Princeton University Press 2015.
- Bruno, Federico, Ordoliberal ideas on Europe: two paradigms of European Economic Integration. *History of European Ideas*, 49(4) 2023, s. 737–756.
- Buchanan, James M., *The Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan*. University of Chicago Press 1975.
- Buchanan, James M., Constitutional Economics, teoksessa Eatwell, John – Milgate, Murray – Newman, Peter (toim.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Macmillan 1987a.
- Buchanan, James M., The Constitution of Economic Policy. *American Economic Review* 77(3) 1987b, s. 243–250.
- Buchanan, James M., Contractarian Political Economy and Constitutional Interpretation. *American Economic Review* 78(2) 1988, s. 135–139.
- Buchanan, James M., The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy* 1(1) 1990a, s. 1–18.
- Buchanan, James M., Europe's Constitutional Opportunity, teoksessa Buchanan, James M. et al., *Europe's Constitutional Future*. Institute of Economic Affairs 1990b.
- Buchanan, James M., Federalism as an Ideal Political Order and an Objective for Constitutional Reform. *Publius* 25(2) 1995, s. 19–27.
- Buchanan, James M., Federalism and Individual Sovereignty. *Cato Journal* 15(2–3) 1995/1996, s. 259–268.
- Buchanan, James M., National politics and competitive federalism: Italy and the constitution of Europe, s. 243–253 teoksessa Buchanan, James M., *Post-socialist political economy: selected essays*. Edward Elgar 1997.
- Buchanan, James M., Response, s. 177–183 teoksessa Buchanan, James M. – Musgrave, Richard A., *Public Finance and Public Choice. Two Contrasting Visions of the State*. MIT Press 2000.
- Buchanan, James M. – Vanberg, Viktor J., The Market as a Creative Process. *Economics and Philosophy* 7(2) 1991, s. 167–186.
- Burgin, Angus, *The Great Persuasion. Reinventing Free Markets since the Depression*. Harvard University Press 2012.
- Böhm, Franz – Eucken, Walter – Grossmann-Doerth, Hans, The Ordo Manifesto of 1936, s. 15–26 teoksessa Peacock, Alan – Willgerodt, Hans (toim.), *Germany's Social Market Economy. Origins and Evolution*. Palgrave Macmillan 1989.

- Callison, William, Politics of Rationality in Early Neoliberalism: Max Weber, Ludwig von Mises, and the Socialist Calculation Debate. *Journal of the History of Ideas* 83(2) 2022, s. 269–291.
- Davies, William, *The Limits of Neoliberalism. Authority, Sovereignty and the Logic of Competition*. Sage 2017.
- Dyson, Kenneth, *Conservative Liberalism, Ordo-Liberalism, and the State. Disciplining Democracy and the Market*. Oxford University Press 2021.
- Eucken, Walter, Staatliche Strukturwandlungen und die Krisis des Kapitalismus. *Weltwirtschaftliches Archiv* 36 1932, s. 297–321.
- Eucken, Walter, *Die Grundlagen der Nationalökonomie* [1940]. Springer 1965.
- Foucault, Michel, *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France 1978–1979*. Picador 2008.
- Gerber, David J., Constitutionalizing the Economy: German Neo-Liberalism, Competition Law and the 'New' Europe. *American Journal of Comparative Law* 42(1) 1994, s. 25–84.
- Gerken, Lüder, Vertikale Kompetenzverteilung in Wirtschaftsgemeinschaften – Bestimmungsgründe und Probleme, s. 3–33 teoksessa Gerken, Lüder (toim.), *Europa zwischen Ordnungswettbewerb und Harmonisierung. Europäische Ordnungspolitik im Zeichen der Subsidiarität*. Springer 1995.
- Giersch, Herbert, The Age of Schumpeter. *American Economic Review* 74(2) 1984, s. 103–109.
- Grimm, Dieter, Ursprung und Wandel der Verfassung, s. 11–64 teoksessa Grimm, Dieter, *Die Zukunft der Verfassung. Auswirkungen von Europäisierung und Globalisierung*. Suhrkamp 2012.
- Harmes, Adam, *The Politics of Fiscal Federalism. Neoliberalism versus Social Democracy in Multilevel Governance*. McGill-Queen's University Press 2019.
- Hayek, Friedrich A., The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review* 35(4) 1945, s. 519–530.
- Hayek, Friedrich A., Individualism: True and False [1946], s. 1–32 teoksessa Hayek, Friedrich A., *Individualism and Economic Order*. University of Chicago Press 1948a.
- Hayek, Friedrich A., The Economic Conditions of Interstate Federalism [1939], s. 255–272 teoksessa Hayek, Friedrich A., *Individualism and Economic Order*. University of Chicago Press 1948b.
- Hayek, Friedrich A., Arten der Ordnung. *Ordo: Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft* 14 1963, s. 3–20.
- Hayek, Friedrich A., *Der Wettbewerb als Entdeckungsverfahren*. Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel 1968.
- Hayek, Friedrich A., Whither Democracy? [1978], s. 152–162 teoksessa Hayek, Friedrich A., *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. Routledge 1990.
- Hayek, Friedrich A., *The Road to Serfdom* [1944]. Routledge 2001.
- Hayek, Friedrich A., *Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy. Volume 3: The Political Order of a Free People* [1979]. Routledge 2013.
- Jaakkola, Jussi, Enhancing Political Representation Through the European Economic Constitution? Regressive Politics of Democratic Inclusion. *European Constitutional Law Review* 15(2) 2019, s. 194–219.
- Jaakkola, Jussi, Taming the Leviathan or dismantling democratic government? Evolving political ideas on spontaneous income tax integration in the European Union. *European Law Open* 2(3) 2023, s. 575–615.
- Jackson, Ben, At the Origins of Neo-Liberalism: The Free Economy and the Strong State, 1930–1947. *Historical Journal* 51(1) 2010, s. 129–151.
- Kerber, Wolfgang, Zum Problem einer Wettbewerbsordnung für den Systemwettbewerb, s. 199–230 teoksessa Schenk, Karl-Ernst et al. (toim.), *Jahrbuch für Neue Politische Ökonomie. 17. Band: Globalisierung, Systemwettbewerb und nationalstaatliche Politik*. Mohr Siebeck 1998.
- Kerber, Wolfgang, Interjurisdictional Competition within the European Union. *Fordham International Law Journal* 23(6) 2000, s. 217–249.
- Leipold, Helmut, Neoliberal Ordnungstheorie and constitutional economics: a comparison between Eucken and Buchanan. *Constitutional Political Economy* 1(1) 1990, s. 47–66.

- Leipold, Helmut, Der Zusammenhang zwischen der Entstehung und dem Wettbewerb von Ordnungen, s. 397–428 teoksessa von Delhaes, Karl – Fehl, Ulrich (toim.), Dimensionen des Wettbewerbs. Seine Rolle in der Entstehung und Ausgestaltung von Wirtschaftsordnungen. Lucius – Lucius 1997.
- Marlow, Michael L., Intergovernmental competition, voice and exit options and the design of fiscal structure. *Constitutional Political Economy* 3(1) 1992, s. 73–88.
- McKenzie, Richard B., Introduction, s. 1–18 teoksessa McKenzie, Richard B. (toim.), *Constitutional Economics. Containing the Economic Powers of Government*. LexingtonBooks 1984.
- Mirowski, Philip – Plehwe, Dieter (toim.), *The Road from Mont Pelerin. The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press 2015.
- Müller, Jan-Werner, *Contesting Democracy. Political Ideas in Twentieth-Century Europe*. Yale University Press 2013.
- Polanyi, Michael, *Manageability of Social Tasks*, s. 154–200 teoksessa Polanyi, Michael, *The Logic of Liberty*. University of Chicago Press 1951.
- Röpke, Wilhelm, *Civitas Humana. A Humane Order of Society* [1944]. William Hodge – Chilver 1948.
- Röpke, Wilhelm, *The Social Crisis of Our Time* [1942]. Chicago University Press 1950.
- Röpke, Wilhelm, *A Humane Economy. The Social Framework of the Free Market* [1958]. Henry Regnery 1960.
- Röpke, Wilhelm, *Der moderne Fiskalstaat. Steuerberater Jahrbuch* 35 1965/1966, s. 36–53.
- Röpke, Wilhelm, *Europa in der Welt von Heute* [1962]. Schulthess 2000.
- Sinn, Stefan, *The Taming of Leviathan: Competition Among Governments*. *Constitutional Political Economy* 3(2) 1992, s. 177–196.
- Slobodian, Quinn, *Globalists. The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. Harvard University Press 2018.
- Streeck, Wolfgang, *The Crisis in Context. Democratic Capitalism and Its Contradictions*. MPIfG Discussion Paper 11/15. Max Planck Institute for the Study of Societies 2011.
- Streit, Manfred E., *Competition among Systems, Harmonisation and Integration*. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 8(2–3) 1998, s. 239–254.
- Streit, Manfred E. – Kiwit, Daniel, *Zur Theorie des Systemwettbewerbs*, s. 114–154 teoksessa Streit, Manfred E., – Wohlgemuth, Michael (toim.), *Systemwettbewerb als Herausforderung an Politik und Theorie*. Nomos 1999.
- Supiot, Alain, *Governance by Numbers. The Making of a Legal Model of Allegiance*. Hart 2017.
- Van den Hauwe, Ludwig, *Public Choice, Constitutional Political Economy and Law and Economics*, s. 603–659 teoksessa Bouckaert, Boudewijn – De Geest, Gerrit (toim.), *Encyclopedia of Law and Economics*. Vol. 1. Edward Elgar 1999.
- Vanberg, Viktor J., “Ordnungstheorie” as Constitutional Economics – The German Conception of a “Social Market Economy”. *ORDO: Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft* 39 1988, s. 17–31.
- Vanberg, Viktor J., *Globalization, Democracy, and Citizens’ Sovereignty: Can Competition among Governments Enhance Democracy?* *Constitutional Political Economy* 11(1) 2000, s. 87–112.
- Vanberg, Viktor J., *Constitutionally constrained and safeguarded competition in markets and politics* [1993], s. 1–16 teoksessa Vanberg, Viktor J., *The Constitution of Markets. Essays in Political Economy*. Routledge 2001a.
- Vanberg, Viktor J., *A constitutional economics perspective on international trade* [1992], s. 115–129 teoksessa Vanberg, Viktor J., *The Constitution of Markets. Essays in Political Economy*. Routledge 2001b.
- Vanberg, Viktor J., *Bürgersouveränität und wettbewerblicher Föderalismus: Das Beispiel der EU*. Freiburg Discussion Papers on Constitutional Economics 03/6. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg and Walter Eucken Institut 2003.
- Vanberg, Viktor J., *The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism*. Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik, No. 04/11, 2004.
- Vanberg, Viktor J., *On the Complementarity of Liberalism and Democracy*. Freiburg Discussion Papers on Constitutional Economics 06/9. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg and Walter Eucken Institut 2006.

- Vanberg, Viktor J., Liberal Constitutionalism, Constitutional Liberalism and Democracy. *Constitutional Political Economy* 22(1) 2011, s. 1–20.
- Vanberg, Viktor J., Constitutional Political Economy. Freiburg Discussion Papers on Constitutional Economics 15/06. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg and Walter Eucken Institut 2015.
- Vanberg, Viktor J., Constitutionalism, Federalism, and Limited Government: Hayekian Arguments in Political Scientist's Perspective. *Advances in Austrian Economics* 21 2017, s. 123–143.
- Vanberg, Viktor J., Competitive federalism, individual autonomy, and citizen sovereignty. Freiburg Discussion Papers on Constitutional Economics 22/8. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg 2022.
- Vanberg, Viktor J. – Kerber, Wolfgang, Institutional Competition among Jurisdictions. *Constitutional Political Economy* 5(2) 1994, s. 193–220.
- Vihanto, Martti, Competition Between Local Governments as a Discovery Procedure. *Journal of Institutional Economics* 148(3) 1992, s. 411–436.
- Weingast, Barry, The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Development. *Journal of Law, Economics and Organization* 11(1) 1995, s. 1–31.
- White, Jonathan, Policy Between Rules and Discretion, s. 289–300 teoksessa Hien, Josef – Joerges, Christian (toim.), *Ordoliberalism, Law and the Rule of Economics*. Hart 2017.
- Wicksell, Knut, A New Principle of Just Taxation [1896], s. 73–118 teoksessa Musgrave, Richard A. – Peacock, Alan T. (toim.), *Classics in the Theory of Public Finance*. Macmillan 1958.
- Wilkinson, Michael A., *Authoritarian Liberalism and the Transformation of Modern Europe*. Oxford University Press 2021.
- Wohlgemuth, Michael, Systemwettbewerb als Entdeckungsverfahren, s. 49–70 teoksessa Streit, Manfred E. – Wohlgemuth, Michael (toim.), *Systemwettbewerb als Herausforderung an Politik und Theorie*. Nomos 1999.
- Wohlgemuth, Michael, Democracy and Opinion Falsification: Towards a New Austrian Political Economy. *Constitutional Political Economy* 13(3) 2002, s. 223–246.
- Wohlgemuth, Michael, Learning through Institutional Competition, s. 67–89 teoksessa Bergh, Andreas – Höijer, Rolf (toim.), *Institutional Competition*. Edward Elgar 2008.